

UOT 37

P.H.Rzayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
rzayeva_1984@bk.ru

“ŞƏRQ QADINI” JURNALINDA XƏLİL FİKRƏT İMZASI

Açar sözlər: *Xəlil Fikrət, Şərq qadını, jurnal, təhsil, tərbiyə, uşaq, sağlamlıq*

Xəlil Fikrət Azərbaycana dəvət olunan türk pedaqoqlardan biridir. O, 1923-1926-cı illər ərzində Azərbaycanda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Bakı Dövlət Universitetində mühazirə demiş, dövrü mətbuatda elmi, elmi-kütləvi, elmi-metodiki yazılarla çıxış edirdi. Bu jurnallardan bir də “Şərq qadını” jurnalıdır.

“Şərq qadını” jurnalı ilk nömrələrindən başlayaraq analığı və körpə uşaqları mühafizə işinə aid müxtəlif məzmunlu yazılar dərc etmişdir. Jurnal səhifələrində yaslılar, uşaq baxçıları, uşaq məsləhətxanaları, doğum evləri, uşaq xəstəxanaları və s. haqqında materiallar çap etməklə böyük pedaqoji təbliğat aparmışdır. Bu materialların böyük bir hissəsini Xəlil Fikrətin məqalələri təşkil edir.

П.Г.Рзаева

ПОДПИСЬ ХАЛИЛА ФИКРЕТА В ЖУРНАЛЕ "ШАРК КАДИНИ"

Ключевые слова: *Халил Фикрат, “Шарк кадини”, журнал, образование, воспитание, ребёнок, здоровье*

Халил Фикрет – один из турецких учителей, приглашенных в Азербайджан. Он занимался педагогической деятельностью в Азербайджане в 1923-1926 гг. Он читал лекции в Бакинском государственном университете и публиковал научные, научно-массовые, научно-методические статьи в прессе. Одним из таких журналов является «Шарк кадини».

Начиная с первых номеров журнала «Шарк кадини» были опубликованы различные статьи о защите материнства и младенцев. Журнал публиковал материалы о детских садах, родильных домах, детских больницах и проводил большую педагогическую пропаганду. Большинство из этих материалов – статьи Халила Фикрета.

P.H.Rzayeva

KHALIL FIKRET'S SIGNATURE IN "SHARG GADINI" JOURNAL

Keywords: *Khalil Fikret, “Sharg gadini”, journal, education, upbringing, child, health*

Khalil Fikret is one of the Turkish teachers invited to Azerbaijan. He was engaged in pedagogical activity in Azerbaijan during 1923-1926. He gave a lecture at Baku State

University and appeared in scientific, scientific-mass, scientific-methodical articles in the press. One of these magazines is "Sharq gadini".

First issue of magazine articles relating to the protection of maternity and child from the "Sharq gadini" made of different content. Preschool education, children's clinics, maternity homes and child hospitals and other printed materials about great educational campaign conducted by the magazine. Most of these materials are articles by Khalil Fikret.

Giriş

1923-cü ildə Azərbaycan Xalq Soveti o zamanlar Azərbaycanın yeganə ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universitetində dərs demək üçün Türkiyədən bir qrup türk ziyalını – Muhittin Birgen, İsmayıl Hikmət Ertaylan və Xəlil Fikrət Azərbaycana dəvət etmişdir. Bu ziyalıların Azərbaycanın elmi-pedaqoji fikir tarixində mühüm yeri olmuşdur. “Azərbaycan’da komünizmin bütün uygulamalarını yakından gören Türk bilim adamları dikkətli davranarak Bakü’de uzun süre başarılı çalışmalar yaptılar” [2, s.182]. Öz xidmətləri ilə Azərbaycanda pedaqoji fəaliyyətin yüksəlişinə damğa vuran bu alimlərdən ən önəmlisi Xəlil Fikrət olmuşdur.

Xəlil Fikrət 5 yanvar 1892-ci ildə Yunanıstanda türklərin yaşadığı Serfice qəsəbəsində Osman bəyin ailəsində anadan olmuşdur. Xəlil Fikrət altı aylıq olarkən atası vəfat etmiş və anasının himayəsində qalmışdır. X.Fikrət öz kəndlərində ibtidai təhsil almış, 10 yaşında Manastırda yeni açılan sənət məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. O zamanlar sənət məktəblərində tədris olunan fənlər orta məktəblərdə öyrədilən fənlərlə eyni idi. X.Fikrət bir qrup türk gənci kimi orta məktəblərin son imtahanlarında uğur qazandığı üçün Almaniya təhsil almağa göndərilir. Türk gəncləri Almaniya ali təhsil almağa göndərilərkən məqsəd müasir təhsil sisteminin öyrənilməsi və buna uyğun olaraq Avropa təhsil modelinə uyğun yeni türk məktəb sistemi yaratmaq idi. O, ilk olaraq 1910-1912-ci illərdə Almaniya liseylərinin birində alman dilini mükəmməl öyrənmiş, əvvəlcə Berlin Universitetinin fəlsəfə, sonra Leypsiq Universitetinin pedaqoji fakültəsində təhsil almışdır. Bu universitetlərdə təhsil alması Xəlil Fikrətin görkəmli təhsil işçisi və bir alim kimi formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. O, Türkiyədə təhsil sahəsində dissertasiya işi müdafiə edən ilk elmlər doktorudur.

Almaniyada təhsil alarkən o, Berlin Universitetinin məşhur professoru Eduard Spranqerin doktorantı olmuş və “Pestalossinin dövlət məktəbi ilə bağlı düşüncələri” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir. Almaniya təhsilindən sonra ölkəsinə döndən Xəlil Fikrət Maarif Nazirliyində müşavir kimi çalışmış, daha sonra isə İstanbulda bir sıra məktəblərdə müəllimlik fəaliyyəti göstərmişdir. Həmçinin Türkiyə təhsilində ana xətt kimi keçən və miili kadrlar yetişdirən “Köy İnstitutları”nın qurulmasında önəmli çalışmaları olmuşdur [2, s.195]

Bakıya işləməyə dəvət olunarkən X.Fikrət artıq Türkiyədə yaxşı tanınan, bilikli və bacarıqlı şəxslərdən biri kimi seçildi. 1923-1926-cı illərdə Bakıda

fəaliyyəti zamanı X.Fikrət ali məktəbdə pedaqogika və psixologiyadan dərs deməklə yanaşı, həm də Xalq Maarif Komissarlığında məktəbəqədər təhsil bölümünün rəhbəri olmuşdur. Onun Azərbaycan təhsilinə verdiyi önəmli töhfələrdən biri də azərbaycanlı tələbələr üçün ilk dəfə olaraq ana dilində “Tədris və tərbiyə tarixi” adlı 2 cildlik dərslik yazması olmuşdur. Bu kitablarda pedaqogika tarixinə dair çox qiymətli məlumatlar yer almışdır. Xəlil Fikrətin həyat və yaradıcılığını araşdıran professor Fərrux Rüstəmov bildirir ki, X.Fikrət ümumilikdə on beşə qədər kitab və kitabçanın, dərslik və dərs vəsaitinin müəllifidir. Həmin kitablardan “Höte və Faust”, “Muasir tərbiyə idealları və təhsildə yeniliklər”, “Pedaqoji”, “Ailədə uşaq tərbiyəsi”, “Milliyyət ideali və hərtərəfli milli tərbiyə”, “Xarakter anlayışı və xarakter tərbiyəsi”, “İş pedaqojisi”, və s. adlarını çəkmək olar. Elmi-pedaqoji fəaliyyətilə yanaşı, “Maarif və mədəniyyət”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Məktəb”, “Maarif işçisi”, “Yeni məktəb”, “Şərq qadını” kimi jurnallarda elmi, elmi-kütləvi, elmi-metodik yazılarla çıxış edirdi.

“Şərq qadını” jurnalı AK(b)P MK Azərbaycanda qadınlar arasında siyasi, ictimai və mədəni-maarif işlərinin təbliğini daha da qüvvətləndirmək məqsədi ilə 1923-cü ildə yaradılmışdı. Jurnal partiya və hökumətin qərarlarını yerinə yetirmək, onların mənafeyinə uyğun olaraq qadınların siyasi və mədəni tərbiyəsi işini yerinə yetirmək, “sosializm qurucuları” yetişdirmək məqsədi daşıyan partiya orqanı idi. Jurnalın əsas mövzu dairəsi qadınları maarifləndirmək, ictimai fəaliyyətə cəlb etmək, qadın azadlığı, qızların təhsili və savadsızlığın ləğv edilməsi, türk qadınlarını şəriət, din və mövhumat, köhnə adət-ənənələrdən xilas etmək, onları dar ailə məişətindən qurtarmaq və öz həqiqi azadlıqlarını mənimsəyə bilmələri uğrunda qarşıya çıxan bütün qüvvələrlə qəti mübarizə aparmaq tədbirlərini aşılamaqdan ibarət idi.

“Şərq qadını” jurnalının əsasən toxunduğu mövzulardan biri də məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlim-tərbiyə mövzusu idi. Bu baxımdan tərbiyə doktoru sayılan Xəlil Fikrətin bu jurnalda pedaqoji məqalələrlə çıxış etməsi təsadüfi deyildi.

X.Fikrət “Şərq qadını” jurnalında “Ailə tərbiyəsi” rubrikası altında dövrü üçün olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyan, sırf psixoloji-pedaqoji aspektdə yazılmış materiallarla çıxış etməyə başlayır. Bu məqalələrdə o, uşaq tərbiyəsi işinin əhəmiyyətini, həyatda praktik rolunu oxucuların – qadınların nəzərinə çatdırmağa çalışırdı. “Şərq qadını” jurnalının ilk sayında Xəlil Fikrət yazırdı: “Bizdə pedaqoji denilən elm, hənüz (hələ ki) yeni dünyaya gəlmiş bir cocuq vəziyyətindədir. Onun təkamülü üçün çox, amma lap çox çalışmaq məcburiyyətindəyik... Biz tərbiyədə inqilab yaradacaq deyilik. O inqilab olmuş və artıq bitmişdir. Bizə düşən vəzifə inqilab binasını tamamlamaqdır. Bunu tamamlamağa çalışanlar, tərbiyə binasına bir daş dəxi qoysalar məmnun ola bilərlər” [5, s.34].

Xəlil Fikrət ananın uşağını fiziki tərbiyə etməsini əhəmiyyətli olduğu ilə yanaşı, “ağıl və fikircə” də inkişaf etdirməyin yollarını bilməsini faydalı hesab

edirdi. O, qeyd edirdi ki, uşağın verdiyi suallara cavab verməyi bacarmaq, hissiyatını, fikrini, duyğularını sağlam yolla inkişaf etdirmək üçün ana pedaqogika elminə bələd olmalıdır.

Xəlil Fikrət qeyd edir ki, ilk iş dünyaya gələn uşaqları altı yaşına qədər, yəni məktəb yaşına qədər yaşatmaq və onlara müvafiq bir tərbiyə verməkdir. 1-6 yaşına qədər uşaqlara tərbiyə vermək asan iş deyil, tərbiyənin əsas qismi bu yaşda olan uşaqlarla məşğul olmaqdır. Bu yaşda olan uşaqların ailədə tərbiyə almasını nəzərə alaraq yazır: “Ailə tərbiyəsi qüvvətli olmayan bir millətin ümumtərbiyəsi çürük, təməlsiz olur. Təmiz və qüvvətli bir ailə tərbiyəsi bir millətin və ümumbəşəriyyətin mükəmməlləşməsinin ən mühüm amilidir. Ümumi tərbiyəsi eyni olan cocuqları məktəb asan idarə edə bilər” [5, s.34].

Jurnalı tədqiq etdikcə görürük ki, müəllifin ailə tərbiyəsi mövzusunda məqalələri silsilə şəklində davam edir. O, məqsədi haqqında yazır ki, ailə tərbiyəsi məsələsinin kökündən həll ediləcəyini düşünürük, lakin bu sahədə el birliyi ilə çalışılarsa, səlahiyyətli şəxslərin hər biri bu mövzuların ətrafında danışarsa, şübhəsiz ki, ailə tərbiyəsinin düzəlməsinə doğru qüvvətli addımlar atılmış olar.

X.Fikrət uşaqların yaş dövrlərinin bölgüsünü aparmışdı. 1923-cü ildə Xəlil Fikrətin ayırdığı bu bölgü elmi əsaslara malik deyildi və bugünkü yaş dövrləri ilə uyğun gəlmir. Lakin uşaqların inkişafında dövrləri – onların yaşlarını nəzərdə tutmağın böyük əhəmiyyəti var idi. Xəlil Fikrət dövrlər üzrə uşaq tərbiyəsinə aid geniş materiallar verir, yeri gəldikcə yaramayan keçmiş tərbiyə qalıqlarını da tənqid edirdi.

Birinci dövr ilk həftəni təşkil edir. Uşaq dünyaya gələr-gəlməz onun vücudunda baş verən fizioloji dəyişiklik haqqında məlumat verilir. Göstərilir ki, uşaq doğulan kimi onun bədənində dəyişiklik olur. Çünki bu vaxta qədər onda fəaliyyət göstərməyən bəzi üzvlər, yeni şəraitdə fəaliyyətə başlayır. Məsələn, ciyərlər dərhal işə düşürlər, qan dövrəni hərəkət formasını dəyişir və s. Bütün bunları bilmək lazımdır ki, təbii tələbləri yerinə yetirmədə səhvə yol verilməsin. “Uşağın tərbiyəsinə dair məsələlərə diqqət etmək hər ananın vicdan borcudur” [5, s.36].

Birinci həftədən sonra müəllifin yazdığına görə uşağın süd əmədiyi dövr başlanır ki, bu dövr təqribən 8-12 aya kimi davam edir. Burada Xəlil Fikrət uşaqların aybaay artımı üzərində dayanır, bir uşağın gündəlik yeməyi nə qədər olmalıdır kimi məsələlərə valideynlərin diqqət yetirməsini tələb edir.

Müəllif bu dövrdə uşaqların tərbiyəsində əsasən aşağıdakıları daha geniş icra etməyi tələb edir:

1. Bədən tərbiyəsi
2. Ruh tərbiyəsi

Bədən tərbiyəsinə qida, yuxu, hərəkətlər və təmizlik daxil edilir. Müəllif bir-bir bunlar haqqında məlumat verir, faydasını göstərir. Bu məsələlərlə bağlı anaların qarşısında dayanan vəzifələrdən danışır.

Jurnal uşaqların həm bədən tərbiyəsi, həm də mənəvi tərbiyəsində lazımı keyfiyyətlərin vermiş və yamsılamaqla qazanıla biləcəyini göstərir. Tərbiyəçinin şəxsi nümunəsi burada əsas hesab edilir.

Jurnalda uşağın inkişafı zamanı onda əmələ gələn dəyişikliklər, yeniliklər izah edilərək ananın bu halın gələcəyini əvvəlcədən bilməsini vacib bir məsələ kimi diqqətə çatdırılır.

Müəllifin fikrinə görə, elə o zamandan uşağın qulaq təsəvvürləri də oyanmağa başlayır. Bundan sonra dilini “lalala” şəklində oynadır, kəlmələri təqlid etməyə başlayır. 5-6-cı aylarda özünəməxsus dillə danışmağa başlayır.

Yeddinci və səkkizinci ayda uşaq öz-özünə oynamağı sevir, – yazan müəllif böyüdükcə uşağın mənəvi tərbiyəsində diqqəti artırmağı tələb edir.

Pedaqoq uşaqların inadçı, ağlağan böyüməməsi üçün valideynlərin onlarla kiçik yaşlardan məqsədmüvafiq münasibətdə olmalarını lazım bilirdi.

Müəllif uşağı qorxaq böyüdən valideynlərin əleyhinə çıxır. Müəllif uşağın ailədə mehriban, şən münasibətlər əhatəsində böyüməsini faydalı bilir. Əgər ata hirsli olarsa, onun əsəbiliyini övladına da sirayət etdirir. Uşaq həmişə şənliyi sevir. Buna görə də onun bu ehtiyacını ödəmək lazımdır.

Südəmər dövr haqqında geniş məlumat verdikdən sonra jurnal növbəti saylarda “cocuqluq dövrü” adlanan yeni dövrdən bəhs edir. Bu dövr birinci yaşın sonlarından başlayaraq yeddi yaşına qədər, yəni süd dişlərinin çıxması zamanına qədər davam edir. Buna görə də bu dövrə süd dişləri dövrü də deyilir. Bu dövrdə uşaqlar “bədən, ruh, fikir cəhəti ilə” digər dövrlərə nisbətən daha sürətlə inkişaf edir. Müəllif burada ilk əvvəl uşaqların boy, çəki artımı, ürək döyüntüləri ilə bağlı məlumatlar verir.

Doktor Xəlil Fikrətə görə, “cocuqluq dövrü” iki qismə ayrılır:

1. Birinci cocuqluq dövrü birinci ilin axırından ikinci, üçüncü və bəzi zəif uşaqlarda dördüncü yaşın sonuna kimi davam edir.

2. İkinci cocuqluq dövrü dörd, beş, altı yaşlarına və bəzən zəif uşaqlarda 7 yaşlarına aiddir.

Müəllif qeyd edir ki, birinci cocuqluq dövründə uşaqların bədəni ilk zamanlarda artıq dərəcədə incə və narındır. Hava, su kimi xarici təsirlərə tez məruz qalırlar və tez-tez xəstələnirlər. Zaman keçdikcə uşaqların xarici və zərərli təsirlərə qarşı müqavimət qüvvələri çoxalır və nəticədə, uşaqların xəstələnməsi də azalır.

Bu dövrdə uşaqların fizioloji xüsusiyyətləri, psixoloji halları, anatomik vəziyyəti haqqında elmi məlumat verdikdən sonra müəllif hansı vəziyyətdə nəyə daha çox diqqət yetirmək lazım olduğunu şərh edir. Məsələn, göstərilir ki, bu dövrdə “cocuğun vücuduna artıq dərəcədə diqqət yetirmək lazımdır”. Bəs bu diqqət özünü hansı obyektlər üzərində cəmləşdirməlidir ki, “uşağın vücudu” sağlam böyüsün. Bunun üçün uşağın qidasına, dərisinin təmizliyinə, nəfəs aldığı havanın hərəratinə, yuxusuna, hiss üzvlərinin və duyğularının təliminə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Müəllif həm də kiçik yaşdan uşağın nəfsini tərbiyə etməyin vacib olduğunu bildirir ki, uşaq hər şeyə “isəyirəm” deməsin . Belə ki, uşağı hər şeyə həvəs etməməyə, hər həvəs edilən şeyə sahib olmamağa, yəni onları daha kiçik yaşlarından nəfslərinə hakim etməyə alışdırılmalıdır.

Xəlil Fikrətin fikrinə görə, bu dövrdə yaxşı və pis alışqanlıqların qüvvətli bir surətdə kök salmağa başladığı dövrdür. Böyüklər üçün əhəmiyyətsiz görünən məsələlərin uşaq üçün daima bir həyatı əhəmiyyəti vardır. Uşaqları tərbiyələri nöqsanlı olan tərbiyəçilərin öhdəsinə təslim etmək, uşaqların həm səhhət, həm də tərbiyəsi nöqtəyi-nəzərindən bağışlanmaz qüsurlar və qəbahətdir.

Müəllif qeyd edir ki, bəzi valideynlər düşüncəsizlik edib teatra, kinoya, qonaqlığa gedərkən uşaqları özləri ilə aparırlar. Bu, uşaqların səhhəti və həyatındakı intizamı üçün mənfi haldır. Əvvəla, uşaqların yuxu rejimi pozulur, sonra isə “cocuğun ciyərləri hələ ki, tər və təzədir, hələ ki, təzə qüvvətlənir və biz bilirik ki, qüvvətli ciyər qədər, bədənə lazım heç bir şey yoxur” [6, s.19].

Müəllif bildirir ki, bu uşaqlar 400-500 adamın tənəffüs etdiyi bir hava içində saatlarca qalarsa bu onların sağlamlığı üçün çox zərərli olur.

Jurnal bu dövrdə uşağın hərəkətlərinə müstəqillik vermək və onu inkişaf etdirməkdən də xüsusi olaraq bəhs edir. Qeyd edir ki, uşağın hər hansı bir hərəkəti etməsində ona mümkün qədər kömək etməməkdir. Uşaq edə biləcəyi hər işi özü etməlidir. Çünki uşağın iradəsinin möhkəmlənməsi və edəcəyi hərəkətlərə hazır olmasının başlanğıcı bu dövrdədir.

Uşaqlarda baş verən cəsarətsizlik və qorxaqlıq kimi halların əmələ gəlməsini bu zamandan baş verdiyini bildiren müəllif yazır ki, uşaqlar oynayarkən, qaçarkən bəzən yıxılırlar, bir-birlərini incidirlər. Bu kimi hallar zamanı valideyn sükutu pozmamalı, heç bir şey olmamış kimi davranmalıdır. “Sənə nə oldu?” “Haranı əzdin?” “Vay-vay” kimi qorxaq və əsəbi sözlərin faydası yox, amma zərəri vardır. Bu vəziyyətdə uşağı çox əzizləmək olmaz. “Özü yıxılan ağlamaz” qaydası uşaqlara bu dövrdən tətbiq edilməlidir. “Əks təqdirdə cocuqlar cəsarətsiz və nazlı olurlar və irəlidə həyatın çətinlikləri qarşısında daim əzəmətsiz qalır və məğlub olurlar” [6, s.23].

Belə vəziyyətlərdə sakit olmaq, problem nədirsə soyuqqanlıqla həllinə istiqamətlənmək lazımdır.

Cocuqluq yaşının birinci dövrünün əsas xüsusiyyətlərindən biri bu yaşda danışmağa başlamasıdır. Ona görə də jurnal uşaqların dil açması xüsusiyyətləri, bununla əlaqədar olaraq valideynlərin işləri barəsində öz məsləhətlərini verir. Valideyndən nələr tələb edilir:

1. Uşağa söz söyləyərkən aydın və yavaş söylənilməli, hər kəlmə ayrıca tələffüz olunmalı ki, uşaq sözün düzgün tələffüzünü tuta bilsin.

2. İzah edilən, söylənilən əşyanın mümkünə özü də göstərsin. Bununla uşaq təsəvvüründə olan əşyanın həqiqi şəklini də görsün və hafizəsinə yerləşdirsin.

3. Uşağın özünün də düzgün, aydın tələffüzlə danışmasına nəzarət edilməlidir.

Bu kimi məsələlərin izahından sonra jurnal “Birinci cocuqluq dövründə fikri və əxlaqi tərbiyə” məsələsindən bəhs edir. Xəlil Fikrət əqli və əxlaqi tərbiyədə ilk növbədə xarici aləmlə baş beyin arasında əlaqə yaradan hissləri tərbiyə etməyi lazım bilir və yazır ki, birinci cocuqluq dövründə uşağın fikri tərbiyəsi beş hissənin təlimindən başlayır. Dünya haqqındakı məlumatımız bu beş hissədən hansı sürətlə girərsə məlumat o səviyyədə yerləşər və beynimizdə qalar. Uşaq nə görür, nə eşidir və nəyə toxunursa daima öz-özünə təcrübə toplayır, bu təcrübədən xaric məlumat onun üçün qurudur, ruhsuzdur.

Valideynlər çox vaxt düşünmürlər ki, uşaqlar təqlidçidirlər. Uşaqlar anasının, atasının, dayənin və hətta tez-tez təmasda olduğu insanların hərəkətlərində, üzlərində gördüyünü daim təkrar edir. Üz ruhun aynasıdır. Uşaqlar qarşılarında hirsli, əsəbi, kefsiz insanlar görürsə, o da zaman keçdikcə əsəbi, hirsli, qaraqabaq olur. “Təcrübə ilə sabitdir ki, nəşəli olmayan bir ruh çabucq xəstə olur. Nəşə bir növ qüvvəyi-mənəviyyatdır. İnsan azarlı olduğu zamanlarda belə nəşəsini itirməzsə azarlılıq tez yox olur” [7, s.78].

Buna görə də uşaqlara qarşı daim şən olmalı, onlarla bol-bol gülməli, oynamalıdır. Gülmək səhhətin atasıdır.

Xəlil Fikrət qeyd edir ki, uşaqlar çox fəaldırlar, daim bir iş ilə məşğul olmaq istəyirlər və hətta onlar anasının, atasının da onlarla məşğul olmasını istəyirlər. “Bu xüsusda yapılacak ən mühüm iş çocuğu yalnız başına uğraşdırmaqdan zövq aldırmaqdır. Bunun üçün də onları fubel və montessuri oyuncaqları ilə uğraşdırmaq lazımdır. Ən iyi məşğuliyyət uşaqlarda yaradıcı qüvvələri hərəkətə gətirməkdir, yəni onlara elə məşğuliyyətlər verməli ki, bir şey yapsınlar, bir şey meydana gətirsinlər” [7, s.78].

Uşaqda iradə möhkəmliyi oyunlar vasitəsi ilə yaradılmalıdır. O, başladığı oyunu sona çatdırmalıdır. Uşaq özü nəyi işə qurmağa, yaratmağa meyil etməlidir.

Xəlil Fikrət qeyd edir ki, tərbiyənin başında itaət vardır. “İtaətin birinci cocuqluq dövründə əldə edilməsi vacibdir. Yarın çocuğa veriləcək tərbiyənin əsası itaətdədir. İtaət olmazsa tərbiyədə gec müvəffəq oluruz” [7, s.79].

Xəlil Fikrət bu barədə olan müxtəlif fikirləri izah edib göstərir ki, bəziləri itaətə əhəmiyyət verilməsini istəməzlər, çünki onlar itaət ilə uşağın fərdiyyətinin əziləcəyini düşünürlər. Fərd sərbəst inkişaf etmək istərsə, əsarət çəpərindən keçməməlidir. “İtaət insanı həqir və alçaq ruhlu (təvazökar) yapar” [7, s.79].

Uşaqlarda itaəti təmin etmək üçün ata və ana hərəkətlərində daima sabit və təvazökar olmalı, zamana görə dəyişməməlidir. Əgər ailə bir işin uşaq tərəfindən görülməsini istəmərsə, o işin görülməsinə heç vaxt icazə verməməlidir. Uşaqlara qadağalarımızı hirsələnmədən, sükunətlə tətbiq etməliyik və bir işi etmə desək, uşaq edə biləcəyini ağına belə gətirməməlidir. Əgər uşaq bizə yalvararsa, əvvəlcə etməsini istəmədiyimiz işə yalvardığı üçün etməsinə icazə versək, çox səhv bir iş görmüş olarıq. “O zaman çocuq bizim qadağan etdiyimiz şeylərin prinsip olmadığını, ana, ata keyfindən meydana gələn bir məsələ olduğunu, kiçik qafası ilə

bulur” [7, s.79]

Daha sonra Xəlil Fikrət birinci cocuqluq dövründə uşaqlarda yalançılıq, xudbinlik kimi mənfi xüsusiyyətlərin yaranma səbəblərini və bu xüsusiyyətlərdən çəkəndirmək yollarını anaların diqqətinə çatdırır.

Bu yaş dövründə diqqət ediləcək məsələlərdən biri də uşaqların lovğa olmasıdır. Lovğa olmaq özünü hər kəsdən üstün görmək, hər kəsə yuxarıdan aşağıya baxmaqdır. Lovğalığın dostu kimi qısqanclıq, paxıllıq, hiyləgərlik, haqsızlıq və s. göstərmək olar.

Valideyn çalışmalıdır ki, uşağı təvazökar ruhda böyütsün. “Bunu nə surətlə yapmalıdır?” sualını müəllif belə cavablandırır: “Hər şeydən əvvəl çocuğu başqalarının yanında “mənim oğlum belədir, mənim oğlum elədir, filan çocuq pisdir... ilaxır” şəkildə söz söyləməməli. Çocuq anasının, atasının ağzından eşitdiklərini doğru sayır və kəndisincə fəzla əhəmiyyət verərək digər çocuqları bəyənməməyə başlar” [10, s.50]

Lovğa, başqasını bəyənməyən uşaq böyüdüyü zaman öz həyatından da razı qalmaz.

Müəllif haqlı olaraq yazır ki, mənəcə həyatın ən böyük sərvəti qazancı ilə ehtiyaclarını uyğun bir tərzdə birləşdirməyə çalışmaq və qəlbən heç bir zaman yaşadığı həyatdan məmnun qalmayacaq bir surətdə gözüni başqalarına dikməməkdir. Xəlil Fikrət qədim yunan filosofu Sokrat haqqında belə bir əhvalat yazır: “Məşhur filosof Sokrat bazara gedib gəldikdən sonra daima keyflənir, gülür və sevinirmiş. Səbəbini soran kimsələrə cavab olaraq: Görürəm ki, dışarıda ağla, xəyala gəlməyən bir çox əşya sərilmiş, hər dükanda bir çox şeylər var və hər kəs böyük bir təlaşla bunları əldə etmək üçün arı kimi bir oraya, bir buraya qoşuyor və hər kəs bu şeylər üçün bütün mövcudiyyətini əfna etməyə çalışır. Mən isə bütün bu şeylərə qətiyyənlə möhtac olmadığım üçün nə qədər məsəd (xoşbəxt)və bəxtiyar olduğumu düşünərək sevinirəm” [9, s.32].

Ona görə də valideynlər uşaqlarını hər şeyə qarşı acgöz yetişdirməsələr, onları bir çox əxlaqsızlıqlardan qurtarar və onlara insani hissləri təlqin etmiş olarlar. Bunun üçün uşağın kaprizlərinə əhəmiyyət verməməli, onları sadə, düzgün, təmiz bir həyata alışdırılmalıdır.

Jurnal cocuqluq dövründə əxlaq tərbiyəsi ilə bağlı fikirləri genişləndirərək yazır ki, əsasən ailə tərbiyəsində analar və atalar tərbiyə işinə agah olaraq balalarının fiziki, mənəvi və əxlaqi tərbiyələrini təmin etməyə müvəffəq olarlarsa və həmçinin məktəblərdə yeni tərbiyə prinsipləri ilə bu ev tərbiyəsi görən uşaqların ruhlarını və bədənlərini daha da mükəmməl yapacaq olurlarsa, o zaman qəti olaraq deyə bilərik ki, bütün ictimai və insani məsələləri mükəmməl bir surətdə həll etmək mümkün olar. Əks təqdirdə, yəni gənclərin bədəni və əxlaqı, mənəvi tərbiyələri geri qalarsa, məmləkətdə tam mənası ilə ictimai bir inqilab yaratmaq mümkün olmaz. Bunun üçün ev tərbiyəsini ətraflı olaraq düşünmək lazımdır.

Xəlil Fikrət məqalələrində J.J.Russo, Spenser və Frebel kimi pedaqoqlara

istinad etmiş, bu pedaqoqların təbii cəza, təbii oyun, itaətkarlıq kimi fikirlərindən istifadə edərək lazımi məsləhətlər vermişdir.

Xəlil Fikrət yazır ki, uşaq yıxıldığı və ya başını masaya vurduğu vaxt bir ağrı hiss edər ki, bunun xatirəsi uşağı gələcək üçün daha diqqətli edər və bu uşaq üçün bir həyat təcrübəsidir. Çünki bu hallar dəfələrlə təkrar olunarsa, uşaq özünü daha yaxşı idarə etməyə başlar. “Atəş qarışdırmağa məxsus masaya toxunur, əlini şamın alovuna gətirir və yaxud dərisinin üzərinə qaynar su tökərsə, bu yanma qulay-qulay unudulacaq, yaddan çıxacaq bir dərs deyildir. Buna bənzər bir çox hadisələrin hüsula gətirəcəyi dərslər o qədər dərin və çox olur ki, uşaq gələcəkdə heç bir surətlə həyatın sarsılmaz qanunlarına qarşı gəlməməyə çalışır” [10, s.50].

Demək olar ki, bu dərsləri bizə verən təbiətdir. “Məlimdur ki, bütün insanlar nəzərində fel və hərəkətlərin həqiqi ölçüsü, onlardan hüsula gələn səadət və fəlakətdir” (10, s.50). Əgər oğurluq oğurlayana və ailəsinə xoşbəxtlik gətirsə idi, bunu mənfi xasiyyətlər qrupuna aid etməzdik. Müsbət xüsusiyyətlər, hərəkətlər insanların həyatına pis təsir etsə idi, onları pis hərəkətlər qrupuna aid edərdik. “O halda haqq və nahaq ölçüsü, mənfəət və zərərdir” [10, s.51].

Uşaq bu kimi nadincliklər edərsə, onun cəzası təbiətin verəcəyi cəza olmalıdır. Bu hal yalnız kiçik uşaqlar üçün deyil, böyüklər üçün də doğrudur. Hər halda süni cəzalar, yəni insanların tərbiyəsi məqsədi ilə tərtib edildiyi cəzalar, əxlaqın yaxşılaşması haqqında heç bir zaman təsirli olmamış və bir çox cinayətləri çoxaltmışdır.

X.Fikrət uşaqlarda dəqiqlik kimi keyfiyyətin formalaşdırılmasının əhəmiyyətini aşağıdakı cümlə ilə ifadə edir. “Dünyada hazırlıqsız bulunmaq əldə ediləcək mənfəətlərin qaçmasını icab etdirir” [10, s.52].

Müəllif valideyn-uşaq münasibətlərində maraqlı bir məqama toxunur. Hal-hazırda valideyn uşaqları tərəfindən dost-düşmənlər kimi qiymətləndirirlər. Müəllifin izahına əsasən bu hal necə baş verir? Bir ana kiçik yaşlı övladına özünün ən sevimli dostu olduğunu söyləyir və uşaq da ilk zamanlar buna inanır. “Bunların hamısı sənənin faydan üçündür” və yaxud “Sənə layiq olanı mən səndən daha yaxşı bilirəm” və yaxud “Sən hələ ki, bunu anlayacaq yaşda deyilsən, lakin böyüdüyün zaman belə etdiyimə görə mənə təşəkkür edəcəksən”... və s. deyir. Bu kimi sözlər hər gün təkrar edilir. Bu zaman ərəfəsində uşaq bəzən də cəzalanır-döyülür, söyülür, etmək istədikləri bəzi işlərdən məhrum edilir. Valideyn bunları uşağın gələcəyi üçün, xoşbəxt olması üçün etdiyini söyləyir. Uşaq anasının həmişə söylədiyi bu gələcəyin nə cür bir şey olduğunu və yaxud həmişə anasının, atasının sərt rəftarları ilə gələcək xoşbəxtliyinə nə cür köməyi olacağı fikrində acizdir. “Cocuq daima nəticələrə görə hökm verir. Özünün hiss etdiyi nəticələr isə daima naxoşdur, acıdır və nəhayət, cocuq valideynin dostluğundan şübhə etməyə başlar. Bu nəticəyə varmaq qayət təbiidir. Halbuki bizim söylədiyimiz üsula görə hərəkət etsək, ata və ana özləri cəza verməkdən vaz keçsələr, cocuqlarına yalnız təbii cəza versələr, nəticə tam başqa olur” [11, s.40].

Təbii cəza üsuluna aid müəllif bir nümunə yazır. Uşağın qarşısında şam yanır. Uşaq kağız alıb şamda yandırmaq istəyir. Yaxşı düşünməyən ana qəzadan qorxar və uşağa: Belə bir şey etmə! Əllərini qıraram! deyir, lakin bir az zəkali ana belə mühakimə yürüdür: “Əgər uşağın bu oyununa maneə olsam, uşağın təcrübə qazanmasında maneə olacağam deməkdir. Uşağa “etmə” deməklə, uşağın bir tərəfini yandırmaqdan xilas edə bilərəm, lakin sonra nə olacaq? Uşaq bu təcrübəni etməzsə, yanında heç kim olmadıqda bu hərəkəti etmək istərsə, o zaman təhlükə daha da böyük olar. Həm özü yanar, həm də evi yandırar. Bu vəziyyətdə işin ən yaxşı cəhəti uşağı oyunla sərbəst buraxmaq və təhlükə olacağını düşünərək hazırlıqlı olmaqdır.

Müəllifin fikrinə görə, bu vəziyyətdə uşaq əlini yandırarsa nə qazanmış olacaq:

1. Öz salamatlığı üçün yaxşı bir təcrübə qazanacaq.

2. Anasının tənbehlərinin onun xeyrinə olduğunu daha yaxşı dərk etmiş olur. Bu da anasını daha çox sevməklə, onun sözlərinə daha artıq əhəmiyyət verməyə səbəb olar.

Müəllif nümunə göstərərək yazır ki, əgər uşaq oğurluq edərsə, bunun təbii cəzası nədir? “Bunun iki nəticəsi olur: ya doğrudan doğruya və yaxud əksi, yəni bilavasitə. Doğrudan doğruya olan nəticə, ədalətin əmrini yerinə yetirmək, yəni zərəri ödəməkdir” [11, s.41].

Zərəri ödəmək dedikdə, müəllif onu nəzərdə tutur ki, uşağı xərcliklərdən məhrum etmək, ürəyi istədiklərini almamaq oğurladığını həmin pul ilə almaqdır.

“Bilavasitə olan cəza isə valideynin ciddi bir surətdə təəssüfüdür” [11, s.42].

Bu təəssüf yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, uşaq ağıllanana qədər davam etməli, uşaqla oynamamalı, ona üz verilməməli, tək qoyulmalıdır, ta ki, səhvini anlayıb etdiklərinə görə üzr istəsin. “Burada şərt, çocuğun valideyninin səmimi dostu olmasıdır. Hər halda döymək, kobudluq etmək olmamalıdır. Vəhşət vəhşət doğurur, nəzakət isə nəzakət doğurur” [11, s.42].

Müəllif məşhur pedaqoq Con Lokdan sitat gətirərək yazır: “Cəzaların çox şiddətli olması tərbiyədə çox zərərliyə. Çox cəza görmüş olan uşaqlardan mükəmməl adamlar yetişməsi nadirdir” [11, s.42].

Müəllifin qeydlərinə görə, uşağa çox əmr verilməməli və çox tənbeh edilməməlidir. Digər vasitələr fayda verməzsə əmr verilməlidir. Hər nə qədər əmr edirsinizsə əzm və etiqadla edin. Ediləcək hərəkətləri əvvəlcə düşünməli, düşündükdən sonra qanunu ortaya çıxarmalı və bu qanun mütləq həyata keçirilməlidir. Verilən əmrlər qəti olmalı və uşaq da bu əmrlərdən boyun qaçıрмаğın mümkün olmadığını hiss etməlidir. Bu şəkildə qəti itaətin faydası vardır.

Xəlil Fikrət qeyd edir ki, bütün tərbiyədə məqsəd və qayə özü-özünü idarə edən insan yetişdirməkdir. Əgər onları daima əzsəniz, onlar əsir kimi yaşamağa,

əsarətə alışar. Bu zaman onlar gələcəkdə sərbəst və öz hərəkətlərini özləri kontrol edə bilməz. Ona görə də uşaqlar kiçik yaşlarından öz hərəkətlərinə nəzarət və kontrola, öz-özünü idarəyə alışdırılmalıdır. Müəllif yazır ki, hər inqilab təhlükəlidir. Lakin ailənin içindən çıxıb həyatın keşməkeşlərinə daxil olmaq daha qorxulu bir inqilabdır. Bu inqilabı yaxşı idarə etməyin asan yolu ancaq uşaqların yavaş-yavaş özlərini idarəyə alışdırılmasıdır.

Müəllif məqalənin sonunda onu da qeyd edir ki, tərbiyə etmək asan bir iş deyildir, əksinə son dərəcə çətin bir işdir. Bunun üçün yaxşı düşünmək, oxumaq və çətin vəziyyətlərdə hirsənməmək, səbirli olmaq lazımdır. Uşaqların hamısına eyni tərbiyəni vermək olmaz, onların qüvvələrinə və yaşlarına görə tərbiyə tətbiq edilməyə çalışılmalıdır.

Ötən nömrədə uşaqların cəzalandırılması haqqında geniş məlumat verdikdən sonra müəllif “Ailə tərbiyəsi” rubrikasında jurnalın növbəti sayında uşaqların mükafatlandırılması haqqında valideynlərə məlumat verir.

“Ümumiyyətlə, bu məsələdə ümumi qayda mükafatı az verməkdir. Bol-bol cəzanın qiymət və əhəmiyyətinə zərərlər gətirdiyi kimi, bol-bol mükafat dəxi mükafatın qiymətini heçə endirir. Hər yaxşı hərəkət mütləq mükafatı haqq etməz” [12, s.46].

Yəni müəllif qeyd edir ki, əgər bunun əksinə olsa, o zaman uşaq böyüdükcə etdiyi və ya edəcəyi hər işdən bir mənfəət, bir fayda gözləyəcək. Bir fayda, mənfəət görməzsə yaxşı işləri sevsə də etməyəcək. Bu şəkildə yetişən insanların ictimai vəzifələrini mükəmməl yerinə yetirmələri mümkün deyil. Belə insanlar öz işlərinə qarşı məsuliyyətsiz olurlar.

“İctimai məziyyətlərin qüvvətli olaraq bizdə kök salması lazımdır. Biz çox vaxt mükafat gözləməyərək üzərimizə aldığımız vəzifəni yaxşı bacarmayı və özgələ mənfəət verəcək surətdə yapmağa məcburuq. Hələ bu kimi mənfəət düşkünlü olanlar arasında fədakar insanların yetişməsi imkansızdır. Hər halda qəti olaraq demək olur ki, mükafat almaq üçün işləyənlər, faydadan ziyadə zərərli məxluqdurlar. Bunlar qayət tez dalqabaq olurlar. Zira dalqabaqlıq onlara mənfəət verir” [11, s.41].

Uşaq yeməyini səliqəli yeyirsə, yuxudan qalxan kimi üzünü, dişlərini yuyursa, bunlar üçün uşaqlara mükafat vermək lazım deyildir. Bunlar uşaq üçün gündəlik təbii vəzifələr sayılmalıdır. Lakin uşaq məsələn, bacı və qardaşının tökdüyü oyuncaqları yığırdırsa, yıxılan bir uşağa ayağa qalmaqda, üst-başını təmizləməkdə kömək edərsə, bu zaman uşağa mükafat vermək olar.

Mükafat yerinə görə ya uşağın xoşuna gələcək bir hədiyyə vermək və yaxud ana-ata tərəfindən gəzməyə aparıla bilər. “Ən yaxşı mükafat valideynin gülər üzündən çocuğunun sevinməsidir” [12, s.45].

Müəllif ən əsas olaraq onu qeyd edir ki, uşağın yanında onu başqa uşaqlarla müqayisə etmək və “mənim uşağım belə yaxşıdır”, “Sənin uşağın elə deyildir” deyərək “birini mədh, digərini zəhm etmək çox fənadır”. Belə hərəkətlər uşaqlarda

qısqanclıq hissi oyandırır. Təriflənən uşağa “özünü bəyənmək” hissi, digərində isə “özünə inamsızlıq” hissləri yaradır.

Müəllifin fikrinə görə, valideynin tez-tez uşağını öpməsi də düzgün deyildir. Uşaqların özgələri tərəfindən əzizlənib öpülməsi də heç yaxşı bir hal kimi qarşılanmır. “Çünki öpülmək ilə cocuqlara bir sıra xəstəliklər keçdiyini doktorlar söyləməkdədir. Hətta sarı xəstəliklər arasında siflis xəstəliyi bu surətdə bəzi cocuqlara keçmişdir” [12, s.46].

Xəlil Fikrət ikinci uşaqlıq dövrünə aid də qiymətli fikirlər vermişdir.

Jurnalın 1926-cı il 6 №-li sayında “Ailə tərbiyəsi” rublikasında “İkinci cocuqluq dövründə tərbiyənin ümumi xətalrı” adı altında Xəlil Fikrət maraqlı fikirlər bildirir. İkinci uşaqlıq dövründə uşaq vaxtının bir qismini dostları ilə keçirir və onların təsiri altına düşür. “Demək ki, cocuğu yalnız ailə deyil, onun öz mühiti daha dəxi tərbiyə etməkdədir. Bunun üçün də imkan olduğı nisbətdə cocuğa cocuq mühiti bulmalıdır” [13, s.30].

Xəlil Fikrətə görə, ikinci uşaqlıq dövründə uşağın tərbiyəsində ümumi qayda budur: “Sənə yapılması arzu etdiyın hər şeyi sən digərlərinə yapmağı arzu et və yap! Bu dövrdə az söz, çox iş mühümdür” [13, s.30] Yəni uşağa bunu et, bunu etmə deməkdənsə, məsləhət görölən işləri gördürmək daha faydalıdır.

Müəllifin fikrinə görə, ikinci uşaqlıq dövründə diqqət ediləcək məsələlərdən biri də uşağın təvazökar böyüdülməsidir. “Dünyada o güvənıləcək, ıftıxar ediləcək məziyyətlər çalışmaq və yenə çalışmaqla və insan olmaqla mümkün olduğı hissi cocuğun qanına işləməlidir” [13, s.30].

Müəllif yazır ki, uşaq eqoist olmamalıdır. Uşaq öz haqlarını bilməlidir və onu əlindən verməməyi öyrənməlidir. Həmçinin bu dövrdə uşağı intizama alışdırmaq, sözünü tutmağı öyrətmək, təmizliyi sevdirmək üçün nə qədər çalışsa yeridir. “Zahirə bu kimi məziyyətlər cocuğa ölüncəyə qədər lazım olacaqdır. Bu dövrdə bu kimi məziyyətlər əldə edilməzsə, ırəlidə daha gecdir” [13, s.30].

Uşağın bu dövrdə iradəsini qüvvətləndirəcək çarələrə baş vurmaq lazımdır. Bunun üçün ən yaxşı çarə uşağa çox şey etdirməkdir. İş iradə tərbiyəsində mühüm bir rol oynayır. Müəllifin fikrinə görə, bu baxımdan valideynlər çox səhvlər edirlər. Ən böyük səhv uşağa bir işi sonuna qədər etdirməməkdir. “Şərqin əsrlərdən bəri çiynlərinə çökən ən amansız, ən insafsız xəstəliklərdən biri yarımçılıqdır” [13, s.31].

Uşağa evdə nə iş görə bilərsə onları sevərək etdirilməlidir. Bəzən tənbəl ruhlu uşaqlar iş etməyə gəlıncə üzlərini turşudurlar. Nə olursa-olsun əhəmiyyət verilməməlidir. “Cocuq heç bir işə kiçik, həqir gözlə baxmamalı, işin daim möhtərəm, daima sevilən bir həyat insanları olduğunu cocuqlara böylə yaddırmaq yolu ilə mümkündür” [13, s.31].

Jurnal yazır ki, uşaqlara əl işləri hazırlatmağın böyük əhəmiyyəti vardır. Uşağa boş vaxtlarında kağız kəsməyi, kiçik ibtidai şəkildə rəsm çəkmək öyrədilməlidir. Əgər uşaq belə əl işləri hazırlamağı öyrənərsə, kağız və parçalardan

çox əşyalar hazırlayar və canı sıxılmaz. “Cocuğu uğraşdırmağı bilmək, ev tərbiyəsinin birinci dərəcəli ən mühüm işlərindəndir” [13, s.32]. Əl işləri həm iradə, həm də fikri tərbiyə cəhətdən faydalıdır. Uşaq əl işləri sayəsində bir çox fikirlər qazanır.

Xəlil Fikrət yazır ki, gözə, qulağa və ləməyə aid təlimlər də uşaqların duyğularının inkişafı üçün faydalıdır. Məsələn, “buradan qapıya qədər neçə addım olar?”, “İndi isə say görək”, “Bu rəng necə bir rəngdir?”, “Gözlərini bağlayaraq de görək əlində tutduğun nədir” kimi təcrübələr faydalıdır.

Müəllif yazır ki, iradənin həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri vardır. Müsbət cəhəti bir işi axıra qədər etməkdir. Məsələn dostumun gizlin olaraq söylədiyi bir sözü heç kimə söyləməmək, ürəyimin istədiyi bir işi etməmək və s. nəzərə alınmalıdır. **Disiplin** çox vaxt iradənin mənfi qismi ilə əlaqədardır. Məsələn, dostlarım mənə hansısa bir işi etmə deyərlərsə, mənim etməməyim lazımdır. Daxildən bir qüvvə məni həmin işi etməyə sövq edər, lakin iradəm qüvvətlidirsə, daxilimdəki qüvvəni məhv edə bilərəm.

Əgər hansısa bir qida bizə zərərlidirsə, ürəyimiz istəsə belə onu yeməməliyik. Siqaret çəkənlərin insanların içində müsbət iradəli çox adamlar vardır ki, böyük və zəhmətli işləri sona çatdırırlar. Lakin mənfi iradələri qüvvətsiz olduğu üçün zərərini bildikləri halda siqaretdən əl çəkə bilmirlər. “Demək ki, iradənin sırasına görə etmək və sırasına görə etməmək kimi iki cəhəti vardır” [13, s.33].

Müəllifin fikrinə görə, uşaqlarda bu iradə formasını formalaşdırmaq üçün aşağıdakı oyun formalarından istifadə etmək olar. Gülənc vəziyyətlərdə güləmək, söz söyləmək lazım olan yerlərdə susmaq, ara-sıra üç dəqiqəyə qədər qarşı-qarşıya anası ilə hərəkətsiz sükut etmək kimi tərbiyələr oyun şəklində salına bilər.

Xəlil Fikrət 1926-cı ilə qədər Azərbaycanda fəaliyyət göstərmişdir. 1926-cı ildə Xəlil Fikrət bütün Avropada təhsil nailiyyətlərinə görə məşhur olan Odenvald məktəbinin təcrübəsini öyrənmək üçün Almaniya gedir. Həmin dövrdə keçmiş SSRİ-də siyasi vəziyyət gərginləşmişdi. Buna görə də Xəlil Fikrətə Azərbaycana qayıtmağa icazə verilmir. O, 1927-ci ildə Almaniya Türkiyəyə dönür.

Azərbaycanda Xəlil Fikrət yaradıcılığı professor Fərrux Rüstəmov və tarix üzrə tədqiqatçı Nazim Nəsrəddinov tərəfindən araşdırılmışdır.

Nəticə

Azərbaycanda göstərdiyi üç illik fəaliyyəti dövründə Xəlil Fikrət pedaqoji fikrin təbliğində fədakarlıqla çalışmış, müəllim kadrlarının hazırlığında böyük xidmətlər göstərmişdir. Azərbaycan-Türkiyə pedaqoji əlaqələrinin inkişafında da Xəlil Fikrətin adını qeyd etmək olar. “Şərq qadını” jurnalının Azərbaycan qadınlarının inkişafı, təlim-tərbiyə fikrinin təbliğində mədəni inqilab hesab etmək olar və jurnalın çapa başladığı ilk dövrlərdə tərbiyə məsələləri sırf Xəlil Fikrətin adı ilə bağlıdır. Bu jurnalda Xəlil Fikrət pedaqoji fikrin inkişafına dair dərin xəzinə

buraxmışdır.

Xəlil Fikrətin məqalələri analara asan praktik biliklər verir və qarşılaşacaqları çətin vəziyyətlərdə necə davranacaqlarına dair yol göstərir. Bu məqalələrin əsas faydalı xüsusiyyətlərindən biri də anaları etdikləri səhvlərə görə günahlandırmadan, onlara yol göstərən bir üslubda yazılmasıdır. Bu məqalələri oxuyan analarda günahkarlıq duyğusu keçirmək əvəzinə məsuliyyət duyğusunu inkişaf etdirir və bunun nəticəsində də davranışlarında müsbət istiqamətli dəyişikliklər yaranır.

Bu pedaqoji yazılar indiyə qədər araşdırılmamışdır, bu baxımdan tədqiq olunub öyrənilməsi aktual mövzudur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Аскерзаде Q.A., Таваккулоглы A.* История Азербайджанской журналистики. Баку, 2015, 455 с.
2. *Enver Kartekin.* Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi, Sinan Yayınları, 1973, İstanbul, 267 s.
3. *Rüstəmov F.* Azərbaycan-Türkiyə elmi-pedaqoji əlaqələrinin inkişafı tarixindən // Azərbaycan məktəbi, №6, 2013, s.21-27
4. *Şahverdiyev A.B.* Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı: Təhsil, 2006, 252 s.
5. *Xəlil Fikrət.* Ailə tərbiyəsi // Şərq qadını, 1923, №2, s.33-36
6. *Xəlil Fikrət.* Çocuqluq dövrü // Şərq qadını, 1924, №8, s.18-23
7. *Xəlil Fikrət.* Çocuq əxlaqı və iradi tərbiyəsi // Şərq qadını, 1924, №10, s.78-79
8. *Xəlil Fikrət.* Birinci çocuqluq dövründə fikri və əxlaqi tərbiyə // Şərq qadını, 1924, №2, s.36-37
9. *Xəlil Fikrət.* Ailə tərbiyəsi // Şərq qadını, 1924, №12, s.29-32
10. *Xəlil Fikrət.* Çocuqluq dövründə əxlaq tərbiyəsi // Şərq qadını, 1925, №3, s.50-52
11. *Xəlil Fikrət.* Ailə tərbiyəsi // Şərq qadını, 1925, №6. s. 40-42
12. *Xəlil Fikrət.* Cəza və rəğbətləndirmə // Şərq qadını, 1925, №9, s.45-46
13. *Xəlil Fikrət.* Ailə tərbiyəsi // Şərq qadını, 1926, №6, s.30-33
14. <https://www.turkyurdu.com.tr/>
15. <https://www.halduncezayioğlu.com/>

Redaksiyaya daxil olub 06.07.2020